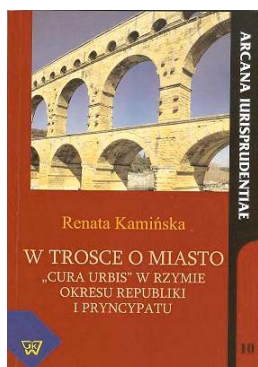

RECENZJE

STUDIA EUROPAEA GNESNENSIA 17/2018

ISSN 2082-5951

DOI 10.14746/seg.2018.17.22

Dariusz Spychała
(Bydgoszcz)

PROBLEMY STAROŻYTNEJ ADMINISTRACJI, CZYLI W JAKI SPOSÓB RZYMSCY URZĘDNIICY TROSZCZYLI SIĘ O SWOJĄ STOLICĘ

Renata Kamińska, *W trosce o Miasto. „Cura Urbis” w Rzymie okresu republiki i pryncypatu*, Arcana Iurisprudentiae 10, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2015, ss. 257

W roku 2015 ukazała się w Warszawie nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego monografia autorstwa Renaty Kamińskiej, zatytułowana „W trosce o Miasto. «Cura Urbis» w Rzymie okresu republiki i pryncypatu”. Na wspomnianej uczelni od lat działa Katedra Prawa Rzymskiego, której to pracownicy z powodzeniem prowadzą pracę nad problematyką prawną w Cesarstwie Rzymskim i państwach sukcesyjnych. Wynikiem tych badań są liczne publikacje naukowe, które niewątpliwie wniosły nowe spojrzenie na skomplikowany problem funkcjonowania różnych instytucji i przestrzegania zasad prawnych w dawnym Rzymie¹. W ten to nurt zainteresowań badawczych

¹ Z nowszych prac zob. np.: Kamińska 2010; Tarwacka 2009; Tarwacka 2012; Zabłocki, Tarwacka 2011.

wspomnianej Katedry wpisuje się, z różnym skutkiem, także recenzowana publikacja R. Kamińskiej.

Jak autorka zauważa we wstępie do swojej pracy (s. 13), jest ona poświęcona problemowi istnienia lub nie w starożytnym Rzymie odrębnych organów administracji publicznej, „odpowiedzialnych za funkcjonowanie poszczególnych działów miejskiej infrastruktury”. Wiąże się z tym zagadnienie poszukiwania początków istnienia i rozwoju urzędów *curatores* w Wiecznym Mieście już w okresie republikańskim, a nie jak uważało się dotychczas, przede wszystkim w początkowej fazie panowania Oktawiana Augusta. Jednak należy podkreślić, że w swoich badaniach autorka ma problem z zauważeniem przełomu politycznego, który dokonał się w roku 27 p. n. Ch., gdy po zrzeczeniu się nadzwyczajnych pełnomocnictw Oktawian przyjął proponowaną mu przez senat rolę, pozwalającą na współrządzenie Imperium, a faktycznie na samodzielne władanie Rzymem, co miało niewątpliwie swoje przełożenie na funkcjonowanie starych i nowych urzędów Wiecznego Miasta².

Podstawą źródłową tej publikacji są przede wszystkim prace: prawnicze *Digesta* Justyniana, źródła epigraficzne, w tym szczególnie *Tabula Heracleensis* oraz historyczne: *Ab urbe condita* Tytusa Liwiusza i *De aquaeductu urbis Romae* Frontinusa. Pewną rolę w jej napisaniu, zdaniem autorki, odegrały również dzieła: Warrona, Cyserona, Pliniusza Starszego, Swetoniusza, Festusa, Dionizego z Halikarnasu, Plutarcha, Kasjusza Diona, Appiana z Aleksandrii, Polibiusza i Zonorasa historyka bizantyńskiego z XII w. oraz poetyckie dokonania Horacego, Marcjalisa i Juwenalisa³. O wspomnianych wyżej źródłach R. Kamińska informuje we wstępie, natomiast w umieszczonym na końcu pracy „Indeksie źródeł” dodaje kolejne pozycje, z których czerpała wiadomości niezbędne do napisania recenzowanej monografii. W tym to zbiorze bibliograficznym są pozostałe najważniejsze dzieła prawnicze z okresu starożytności rzymskiej, czyli *Institutiones* Justyniana, *Gai Institutiones*, *Lex duodecim tabularum* oraz prace: Asconiusa Pedianusa, Augustyna z Hippony, Diodora Sycylijskiego, Aulusa Gelliusa, Valeriusa Flaccusa, Izydora z Sewilli, Macrobiusa, Plautusa, Seneki, Strabona, Stacjusza, Tacyta, Maksimusa, Peterculus, Witrowiusza, i SHA. Spis przedstawionych źródeł nie wydaje się jednak kompletny, można było przecież wykorzystać jeszcze

² Holland 2005, s. 59, 177-178, 195; Kokoszko 2001a, s. 19-20.

³ Brink, Walbank 1982, s. 212-234; Cichocka 2002, s. 501-502; Cytowska, Szelest 1981, s. 94, 98, 109, 112, 119, 120, 132, 143, 172, 176, 187, 224, 234, 246-257; 264-266, 272, 276, 283, 299, 312, 314, 320, 327, 333; Cytowska, Szelest 1994; Cytowska, Szelest 2007, s. 112-113, 141; 170, 245, 252-253, 262, 268, 270-271, 275-276, 281-282, 288, 292, 294; Jurewicz 1984, s. 53, 56, 109, 134, 163, 186-187, 190, 193-194, 234-241, 280, 301, 320; Kumaniecki 1989; Kumaniecki 1977; Lewandowski 2007; Treu 1982, s. 198-210; Walbank 1982, s. 415-428.

prace: Gajusza Juliusza Cezara, Herodiana, Lukana, Katullusa, Terencjusza, Orozjusza, Owidiusza, Petroniusza, Hieronima ze Strydonu czy Ammianusa Marcelinusa i innych⁴. Brak także wzmianek o dziełach Pliniusza Młodsze­go – szczególnie za­dziwia nieobecność jego listów kierowanych do cesarza Trajana⁵.

Recenzowana monografia składa się ze spisu treści, wykazu skrótów, wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, indeksu źródeł i wykazu literatury oraz streszczenia w języku angielskim. Pod względem chronologicznym obejmuje ona przede wszystkim zasygnalizowany w tytule zakres od czasów funkcjonowania rzymskiej republiki do epoki pryncypatu, choć czasami sięga nawet po wiek IV i V po Chr. Materiał w recenzowanej monografii został uporządkowany problemowo, choć w obrębie poruszanych zagadnień autorka starała się zachować zwykle następstwo wydarzeń historycznych.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym dość tajemniczo „Zagadnienia ogólne” R. Kamińska postanowiła przedstawić swoje stanowisko w sprawie podstawowych pojęć i terminów użytecznych w swojej pracy. Z dość niejasnych dla recenzenta powodów już od s. 22 (dalej także s. 26, 71) zaczęła ona honorować ludzi żyjących w starożytności dość dyskusyjnym przydzieleniem im dużej litery (Starożytni), co raczej znacząco odbiega od przyjętych dotychczas w nauce polskiej zwyczajów.

Przedstawiając elementy rzymskiej infrastruktury miejskiej, R. Kamińska na początku pierwszego rozdziału ukazała dominującą rolę akweduktów (jedenastu wybudowanych w okresie 400 lat) dla funkcjonowania społeczeństwa stołecznej metropolii⁶. Przy tej okazji nie ustrzegła się jednak merytorycznego błędu, gdyż opisując zasługi Marka Wipsanusa Agryppy w budowie i remoncie w latach trzydziestych p. n. Ch. rzymskich akweduktów: *Aqua Iulia* i *Aqua Virgo*, zauważa (s. 27), że „do uroczystego otwarcia wodociągu doszło już pod rządami Oktawiana Augusta, tj. w 19 r. p.n.e.”. Następnie stwierdza, że wspomniany współpracownik Oktawiana, Agryppa zmarł w roku 12 p.n.e. Tekst zdaje się nie tylko sugerować, że w latach trzydziestych przed narodzinami Chrystusa to nie August rządził w Wiecznym Mieście, ale i sugeruje wątpliwości na temat roli w strukturach władzy Imperium samego Agryppy, który przecież do wspomnianej wyżej daty (rok 12) był dalej osobą numer dwa nie tylko w samym Rzymie, ale i we wszystkich prowincjach rządzonych przez syna boskiego Juliusza⁷.

⁴ Amm. Mar. 1979; Amm. Mar. 2001-2002; Luc. 1913; Luk. 1994; Caes. 1961; Caes. 1906; Caes. 2003; Herod. 1883; Herod 2004; Hier. 1883; Hier. 2010- 2013; Hier. 1956; Kat. 2013; Oros. 1882; Oroz. 2015; Ovid 2000; Owid. 2008; Petr. 1922; Petr. 2005; Ter. 2001; Ter 2005.

⁵ Plin. Mł. 2017; Bennet 2015, s. 14, 32, 48, 57 i nn; Grainger 2017, s. 37; Winniczuk 1987.

⁶ Holland 2005, s. 195.

⁷ Christ 2016, s. 159; Holland 2005, s. 195, 203, 233, 241; Kapłoniak 2013, s. 28-29.

Po akweduktach autorka zajęła się, co wydaje się oczywiste, ulicami i chodnikami rzymskimi, kanalizacją, miejskimi widowiskami, i co może być już dziwne, w omawianym kontekście, świątyniami⁸. Jednak taka wyliczanka wiąże się z zakresem kompetencji takich urzędników miejskich (państwowych) jak: cenzorzy, pretorzy i edylowie kurulni i plebejscy, którzy w ramach swoich obowiązków zajmowali się wszelkimi problemami związanymi z wodą, porządkiem w mieście, moralnością, podatkami, decydowali także o obrocie ziemią państwową w samym Rzymie i w ramach swoich zadań troszczyli się też o świątynie, nie tylko jako obiekty infrastruktury miejskiej, ale także o przechowywane w nich przedmioty należące do państwa. W świątyni Saturna znajdowały się bowiem skarbiec państwowy i akta urzędowe, natomiast w świątyni Cerery, Libera i Libery na Awentynie przechowywano takie akta prawne jak: *plebiscitia* i *senatus consulta*⁹. Przy świątyni tej znajdowało się także miejsce urzędowania edylów plebejskich¹⁰.

Przy okazji omawiania licznych świątyń rzymskich w przypisie 123 na s. 52 autorka zauważa, że miejsce kultu poświęcone *Divi Iulii* zostało wybudowane ku czci wujecznego dziadka Oktawiana, czyli Gajusza Juliusza Cezara. Takie stanowisko autorki jest co najmniej dyskusyjne, gdyż jak powszechnie wiadomo, aktem, który umożliwił karierę Oktawianowi, była dokonana przez Juliusza Cezara jego adopcja, która spowodowała, że stał się on po deifikacji Cezara formalnie ziemskim synem Boga¹¹. Należało podkreślić ten fakt, a nie jedynie dalekie pokrewieństwo Oktawiana z Gajuszem Juliuszem, które nie dawało mu specjalnych praw do rodzinnej sukcesji, o czym świadczy przypadek Kwintusa Pediusza, pretora z roku 48 p. n. Ch. i konsula z roku 43 oraz Lucjusza Pinariusza, którzy mimo że pochodzili prawdopodobnie od starszej z siostr Cezara też mającej imię Julia, nie liczyli się w walce o władzę nad Rzymem¹². Działo się tak mimo tego, że to Pediusz, a nie Oktawian, miał doświadczenie wojskowe zdobyte u boku Cezara w Galii¹³. Liczył się w tym wypadku jedynie sam akt adopcji, który dawał Oktawianowi (prawnie go zobowiązywał), już jako Gajuszowi Juliuszowi Cezarowi prawo do przejęcia nie tylko majątku ojca, ale i zmuszał go do pomszczenia jego śmierci.

⁸ Christ 2016, s. 147-161, 499; Tarwacka 2012, s. 24-43, 113-214.

⁹ Cary, Scullard 2004, I, s. 136-137; Christ 2016, s. 499-500; Ziółkowski 2005, s. 304-305.

¹⁰ Cary, Scullard 2004, I, s. 137-138; Christ 2016, s. 767.

¹¹ Goldsworthy 2007, s. 451; Holland 2005, s. 14-17, 44-45, 47, 51, 59, 65-66: autor zauważa, że pewien problem prawny niósł fakt, że adopcja ta została przeprowadzona dzięki zapisowi w testamencie Cezara, ogłoszonemu już po śmierci dyktatora, co było nowością w rzymskich zwyczajach.

¹² Goldsworthy 2007, s. 188, 233, 235; Holland 2005, s. 45; Syme 2009, s. 129: zauważa, że pokrewieństwo Pinariusza z Cezarem jest pewne natomiast Pediusza dyskusyjne; Ziółkowski 2005, s. 356.

¹³ Christ 2016, s. 95; Goldsworthy 2007, s. 188, 233, 235, 463; Syme 2009, s. 129-130; Ziółkowski 2005, s. 356.

W każdej metropolii greckiej, czy tym bardziej rzymskiej, jak słusznie autorka zauważa na s. 54 swojej monografii, istniały obiekty, które służyły rozrywce. W tym kontekście wymienia np. łaźnie publiczne, których było u schyłku republiki 170, a zniesienie przez Marka Agryppę, korzystającego z uprawnień edyla kurulnego, opłat za korzystanie z nich uznała R. Kamińska za akt wręcz rewolucyjny. Podobną rolę przypisała budowie term, czyli monumentalnych kompleksów mieszczących obok łaźni także pomieszczenia do aktywnego i biernego wypoczynku, w tym i biblioteki. Takich term pod koniec IV po Chr. znajdowało się już w Rzymie 11, gdy łaźni było już aż 856, czyli przez czterysta lat przybyło ich w Wiecznym Mieście 686, co daje wzrost o ponad sto na wiek. Najważniejszym problemem tych budowli było dostarczanie dobrej jakości wody, co podlegało zakresowi obowiązków różnych miejskich oficjeli. Do kompetencji wspomnianych wyżej urzędników rzymskich należała też troska o mury Miasta, co paradoksalnie wiązało się z sakralnym charakterem obszaru nimi otoczonego.

Dopiero od s. 62 autorka zajęła się samym terminem *cura urbis*, co wydaje się dyskusyjne, gdyż powinien on być wyjaśniony na początku pracy. Na stronie następnej zaś słusznie zauważa, że w rzymskim prawie publicznym pod pojęciem *cura* kryły się obowiązki urzędników związanych z działaniami różnych gałęzi administracji Miasta. Podkreśla także, że rodzajów *cura* było wiele, z których dla potrzeb jej pracy szczególnie warte wymienienia były: *cura urbis*, *cura annonae*, *cura ludorum* i *cura viarum*. Przy tej okazji zauważa, że dopiero od czasów pryncypatu (niemal) regułą stało się nazywanie urzędników zajmujących się, którąś *cura* – *curatores* (kuratorami)¹⁴. Wymienia następnie kolejne grupy urzędników: *curatores viarum*, *curatores aquarum*, *curatores rei publicae* i *curatores kalendarii*. Jednak dopiero na s. 64 R. Kamińska wyjaśnia ponownie (choć dokładniej), że termin *cura urbis* obejmował swoim zakresem szeroko pojętą pieczę nad miastem, w tym i dbanie o porządek, bezpieczeństwo i spokój na jego terenie. Kilukrotne powtarzanie tego typu wyjaśnień w tej monografii i wspomniane wyżej nierozpoczęcie całej pracy właśnie od tej problematyki powoduje u czytelnika poczucie pewnego chaosu panującego na kartach jednak, mimo wszystko, całkiem poprawnie napisanej dysertacji.

Opisując dalej w podrozdziale trzecim pierwszego rozdziału początki rzymskich urzędów związanych z interesującą ją tematyką, autorka zdaje się brać informacje zawarte w dziełach takich pisarzy antycznych jak Dionizjusz z Halikarnasu, Kasjusz Dion i Zonoras jako argument ostateczny przy formowaniu swojego stanowiska. Wydaje się to jednak zbyt daleko idącym krokiem, gdyż

¹⁴ Cary i Scullard 2004, II., s. 24, 28, 98; Kapłoniak 2013, s. 28-30.

zarówno Kasjusz Dion, jak i Zonoras tworzyli w okresie odległym czasowo od początków republiki, a ten drugi był historykiem żyjącym w wieku dwunastym po Chrystusie i dzieliło go czasem półtora tysiąca lat od opisywanych wydarzeń¹⁵. Bliżsi wspomnianych czasów republikańskich byli: Dionizjusz z Halikarnasu i Tytus Liwiusz, ale ich przekazy z kolei wymagają wielkiej ostrożności w formowaniu sądów¹⁶. Przykładem takiego stanowiska może być przebieg wydarzeń związanych z rzekomą secesją plebsu w okresie jego sporów o równouprawnienie z patrycjuszami¹⁷. Podobnie wygląda sprawa z początkami podwójnych urzędów plebejskich i patrycjuszowskich, np. z edylami, które zgodnie z przekazami historyków rzymskich miały być pokłosiem porozumienia obu zwaśnionych warstw społecznych. Jest pewne, że edylowie plebejscy mieli zostać powołani początkowo jako strażnicy plebejskiego archiwum, a co za tym idzie opiekunowie świątyń, w których dokumenty te się znalazły¹⁸. Czasami jednak np. na s. 71 autorka staje się bardziej krytyczna i nie akceptuje podanych przez Tytusa Liwiusza (6. 42) przyczyn powołania urzędu *duumviri aediles*, którzy byli później bardziej znani jako *edyłowie kurulni*. Prawdopodobnie należałoby pozostałe informacje tego historyka dotyczące się czasów początków republiki czy monarchii traktować z równą ostrożnością¹⁹.

W następnym drugim rozdziale zatytułowanym „Cura urbis w Rzymie w okresie republiki” autorka zajęła się omawianiem poszczególnych urzędów wchodzących w skład interesującej ją kategorii. Jako pierwszych omawia zgodnie z ich politycznym znaczeniem cenzorów, których rosnące z biegiem lat kompetencje spowodowały, że urząd ten stał się właściwie najwyższym stanowiskiem w Wiecznym Mieście osiągalnym w wyniku wyborów.

Z kolei od strony 109 autorka po raz kolejny przedstawia urząd edyla (kurulnego i ludowego) i jego kompetencje prawne, mimo że tematyce tej poświęciła już znaczną część rozdziału pierwszego. Przykładowo na s. 115 i 117 po raz kolejny omawia ona rolę świątyni Cerery w funkcjonowaniu edylatu plebejskiego, co jak na, mimo wszystko, nie najobszerniejszą pracę wydaje się niepotrzebne. Podobnie na s. 115-121 autorka powraca do różnych kompetencji obu rodzajów edylów, co przedstawiała już przecież w rozdziale pierwszym. Oczywiście

¹⁵ Biały 2017, s. 5-19; Biezuńska-Małowist 2005, s. XXVII-XXVIII; Cichocka 2002, s. 501-502; Ptaszek 2005, s. 9-19, 21-26; Madyda 2005, s. V-VI, XXXI-XLIV.

¹⁶ Borowska 1982, s. 167-168.

¹⁷ Ziółkowski 2005, s. 97-102, 111-119, 135-141.

¹⁸ Cary i Scullard 2004, 1. s. 136-137; Christ 2016, s. 499: zauważa, że to kwestorowie normalnie byli odpowiedzialni za archiwa miejskie. Opieka edylów ludowych nad archiwami plebejskimi była jednak czymś innym.

¹⁹ Christ 2016, s. 45; Strzelecki 2004, s. V-LX; Wolski 1968, s. V-XIX.

nawiązuje ona w tych przypadkach do innych wydarzeń i okoliczności, ale dla jasności wykładu można było materiał tej monografii uporządkować w sposób bardziej logiczny.

Nowym elementem w tej części pracy jest fragment poświęcony na s. 124-133 urzędnikom zajmującym się drogami publicznymi w Rzymie i jego okolicach, co nie zmienia faktu, że poprzedzające go strony drugiego rozdziału jedynie rozwijają informacje zawarte w części pierwszej recenzowanej monografii. Autorka następnie podkreśla na s. 131 w przyp. 363, że interesującymi ją zagadnieniami w mieście zajmowali się jednocześnie cenzorowie i edylowie, choć przyznaje, iż ważniejszą rolę spełniali ci pierwsi. Dyskusyjne jest jednak przytaczanie przez nią jako dowodu szerokich uprawnień edylów zakresu władzy przypisanej do osoby Marka Agryppy, co wydaje się zbyt daleko idące, gdyż źródłem prawdziwego znaczenia tego dostojnika był system władzy stworzony przez Oktawiana, a nie edylat. Podobnie kompetencje cenzorów i edylów krzyżowały się przy okazji zaopatrywania Miasta w wodę i jej dystrybucją (*cura aquarum*).

Od strony 135 zajmuje się zaś autorka rolą, jaką spełniali kolejni urzędnicy miejscy, czyli pretorzy w zarządzaniu Rzymem. Podziela ona w tym przypadku zdanie głoszone już przez autorów starożytnych, że mimo wszystko działało się to jedynie czasami i było raczej wyjątkiem. Natomiast jak słusznie podkreśla R. Kamińska, stale sferą *cura urbis* zajmowali się niżsi urzędnicy zwani: *quattuorviri viis in urbe purgandis*. Występowali oni jako pomocnicy edylów i zajmowali się m.in. oczyszczaniem dróg w Wiecznym Mieście, czyli nadzorowaniem zamiatania, oczyszczania, naprawiania i wyburzania zbędnych budynków. Poza granicami stolicy Imperium problemami tymi zajmowali się *duumviri (duoviri viis extra urbem purgandis)*. Przy okazji prezentacji urzędników miejskich autorka podała, że to August powołał urząd *curator viarum*.

W kolejnym III rozdziale autorka przedstawiła dzieje interesujących ją urzędów i urzędników w okresie pryncypatu. Stwierdza, że August podzielił całe Miasto na czternaście dzielnic (*regiones*) i 265 obwodów zwanych *vici*. Na czele każdego *vicorum* stał wybierany na jeden rok przez plebs *magister vicorum*. Obok tej nowości Oktawian albo kontynuował działalność dotychczasowych urzędów, albo jak w przypadku urzędu cenzora, po przejściu części jego kompetencji (*ensoria potestas*) i rozdzieleniu kolejnych między kuratorów doprowadził do jego zaniknięcia. Mimo że autorka powołuje się w tym przypadku w przypisie 405 na s. 147 na jedną z prac Anny Tarwackiej, jak się wydaje, nie do końca prawidłowo przedstawia ten jakże ciekawy problem likwidacji jednego z ważniejszych rzymskich urzędów²⁰. Sprawa była bowiem bardziej skompliko-

²⁰ Tarwacka 2011, Tarwacka 2012, s. 23, 346.

wana i po tym, jak z nie do końca jasnych powodów wybieranie nowych cenzorów zostało zawieszona w roku 22 p. n. Chr., reaktywował go cesarz Klaudiusz²¹. Następnie po raz kolejny wznowił go Wespazjan i jego synowie oraz cesarze: Decjusz i Walerian²². Autorka zapomniała również dodać, że tytuł ten pojawił się także w epoce dominatu, gdy Konstantyn Wielki obdarzył nim swego przyrodniego brata, Dalmacjusza²³. Można zauważyć, że dany urząd istnieje tak długo, aż ostatecznie zostanie zlikwidowany, nawet jako stanowisko tytularne, i ostatecznie znika z listy używanych w jakikolwiek sposób stanowisk. Na tej samej 148 stronie, na której omawia los urzędu cenzorskiego i przekształcenia, jakie doznały edylów, autorka podkreśla, że August stworzył nowe urzędy kuratorów zajmujących się nadzorowaniem budownictwa w Rzymie, drogami, zaopatrzeniem Miasta w wodę, stanem Tybru i rozdzielnictwem zboża. Do tego powołał prefekturę Miasta i dwa triumwiraty: jeden dla wyboru senatorów i drugi dla przeglądu oddziałów ekwitów. Następnie autorka, rozważając okoliczności pojawienia się kolejnych kuratorów, po raz kolejny powraca od s. 149 do tematyki, którą się już wcześniej zajmowała. Rozważając pojawienie się urzędu *curator aquarum*, ponownie nawiązuje do omówionej już sprawy pełnienia urzędu edyla przez Marka Agryppę i zauważa, że po zakończeniu sprawowania tej funkcji został on niejako „stałym kuratorem” stworzonych przez siebie dzieł. Ponownie zdaje się nie zauważać, że sugerowanie jakichkolwiek poważnych zadrażnień między rzekomymi późnorepublikańskimi działaniami Agryppy a samodzielnymi (już w okresie pryncypatu) posunięciami Augusta jest fałszowaniem rzeczywistości rzymskiej tego okresu, w której liczyło się politycznie już tylko zdanie Oktawiana. Od podziału stref wpływu między Oktawiana, Antoniusza i Lepidusa, a szczególnie od bitwy pod Akcjum, w Rzymie rządził samodzielnie Oktawian, który sprawnie kontrolował swoją administrację²⁴. Sugerowanie samodzielności działań jego doradców czy współpracowników wydaje się, bez posiadania dowodów źródłowych, zbyt daleko idącym uproszczeniem. Podobne, delikatnie mówiąc, nieporozumienie udało się R. Kamińskiej na s. 157 i 158, kiedy zauważyła, że między rokiem 330 a 344 przypadł okres wzmożonych zmian w organizacji i funkcjonowaniu administracji publicznej, zapoczątkowanych przez reformy Dioklecjana i kontynuowanych przez Konstantyna Wielkiego²⁵. Można było wspomnieć, że od roku 337 Imperium było rządzone przez synów tego ostatniego, czyli: Konstantyna II, Konstansa i Konstancjusza II, którzy realizowali prze-

²¹ Svet. 2004, Claud. 16; Christ 2016, s. 924; Tarwacka 2012, s. 23, 346.

²² Ibidem.

²³ Christ 2016, s. 924; Demandt 1989, s. 76, 81.

²⁴ Svet. 2004, Aug. 25; Christ 2016, s. 155-167, 169, 172-173; Kapłoniak 2013, s. 27-30, 34-36, 41.

²⁵ Christ 2016, s. 883-950; Demandt 1989, s. 78-84.

kształcenia zapoczątkowane przez poprzedników, ale szczególnie w samym Wiecznym Mieście doszło pod koniec wspomnianego okresu do zmian politycznych i przejęcia władzy nad Tybrem przez Konstansa²⁶. Zamieszanie tym spowodowane niewątpliwie utrudniało przeprowadzenie zmian w administracji stolicy Imperium, szczególnie w latach 340-341²⁷.

Przy okazji omawiania urzędu *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* autorka zauważa na s. 170 dość niezręcznie, że urząd cenzora za panowania Augusta „wyszedł z użycia”, co jest prawdopodobnie jedynie lapsusem językowym.

Wiadomo, że obaj urzędnicy mianowani corocznie na wspomniany wyżej urząd pochodzili z *ordo senatores*, choć nie jest jasna ranga urzędnicza wymagana od przyszłych kuratorów. Sukces tej inicjatywy spowodował, że urzędnicy noszący to miano byli powoływani również w innych miastach Cesarstwa. Urząd ten nie uniknął kolejnych przekształceń, ale dotrwał jednak do IV wieku po Chr.

W kolejnych częściach pracy autorka omawia sposób powoływania i działalność kuratorów: Tybru, dróg rzymskich i zakres władzy prokuratorów, którzy rekrutowali się z różnych warstw społecznych (senatorów i wyzwolenców), co było pewnym wyjątkiem w dziejach Rzymu. Pewną ciekawostką może być zaczerpnięta z Plutarcha (Caes. 5, 49) wiadomość, że Gajusz Juliusz Cezar pełnił prawdopodobnie przed urzędem edyla kurulnego funkcję *curator Viae Appiae*²⁸. Zdaniem autorki dobre administrowanie drogami mogło zwiększyć popularność kuratorów i przyczynić się do ich dalszej kariery.

Można zgodzić się z konkluzjami pracy autorki, która stwierdza, że w republice *cura urbis* należała zasadniczo do cenzorów i edylów. Równie oczywiste jest jej stwierdzenie, że ich obowiązki zostały w okresie pryncypatu podzielone między właściwie nowych urzędników zwanych kuratorami. Podstawową różnicą w kompetencjach osób obejmujących nowe stanowiska administracyjne, w porównaniu z dawnymi, był fakt, że kuratorów powoływano na okres dłuższy niż rok.

Recenzowana monografia została starannie wydana przez wydawnictwo UKSW, ale można mieć zastrzeżenia do przyjętego w ramach serii *Arcana Iurisprudentia* sposobu przedstawiania wydawnictw źródłowych. Zamieszczone w dziale Indeks źródeł pozycje nie zawierają podstawowych informacji wydaw-

²⁶ Christ 2016, s. 924; Demandt 1989, s. 82; Odahl 2015, s. 363.

²⁷ Demandt 1989, s. 82; Odahl 2015, s. 363.

²⁸ Plut. 2004, Caes. 5, 46: M. Brożek przetłumaczył właściwy fragment tekstu w sposób następujący: „został mianowany inspektorem robót przy budowie drogi Appijskiej”; Goldsworthy 2007, s. 82: zauważa, że pierwszym urzędem publicznym Cezara był trybunat wojskowy, a następnie (s. 98) został on wybrany kwestorem; Kokoszko 2001b, s. 10; Syme 2009, s. 25.

nicznych. Podobnie w dziale Opracowania źródeł nie ma, z małymi wyjątkami, pozycji literackich i historycznych, a umieszczono jedynie prawne. Uniemożliwia to recenzentowi zorientowanie się, z jakich wydawnictw źródłowych autorka korzystała. Pewne zastrzeżenia można mieć również do wyboru literatury naukowej, gdyż brak np. podstawowych prac Andre Chastagnola i Rabana von Haehling-Lanzenauera²⁹.

Mimo tego autorce udało się zarysować przekonujący obraz funkcjonowania urzędów miejskich w Rzymie okresu republiki i pryncypatu. R. Kamińska pokazała szeroki zakres obowiązków administracyjnych takich urzędów jak cenzor, edyl, pretor i kolejni kuratorzy. Niestety, mimo podejmowanych prób, nie udało się jej jasno przedstawić etapów powstania urzędów kuratorskich w Rzymie, gdyż nie do końca potrafiła zarysować linię graniczną między późną republiką a pryncypatem. Bardziej logicznie byłoby umieścić ją w okolicach roku 42 lub w ostateczności w 30, gdy Oktawian został jedynowładcą Rzymu³⁰. Przyjęta w miarę powszechnie cezura roku 27 wydaje się jedynie pewnym etapem budowy nowego ustroju, a nie właściwym przełomem³¹. Przedstawione niedociągnięcia nie zmieniają faktu, że recenzowana pozycja jest znaczącym wkładem w poznawanie systemu prawnego i administracyjnego starożytnego Rzymu.

Bibliografia

Źródła

- Ammiani Marcellini 1979, *Rerum gestarum libri qui supersunt* (ed.) W. Seyfarth, adiuv. L. Jacob-Karau et I. Ulmann, I: libri XIV-XXV, II: libri XXVI-XXXI, Bibliotheca Teubneriana, Leipzig.
- Ammianus Marcellinus 2001-2002, *Dzieje Rzymskie*, 1-2, przeł. wstępem i przypisami opatrzył I. Lewandowski, BA, Warszawa.
- Annaei Lucani M. 1913, *Belli civilis libri decem* (ed.) C. Hosius, Lipsiae.
- M. Anneusz Lukan 1994, *Wojna domowa*, tłum. M. Brożek, BPLS 9, Kraków.
- Iulii Caesaris C. 1961, *Commentarii de bello Gallico*, (hrsg.) F. Kramer, W. Dittenberger, I-III, Berlin.
- Iulii Caesaris C. 1906, *Commentarii de bello civili*, (hrsg.) F. Kramer, F. Hoffmann, Berlin 1906.
- Iulii Caesaris C. 2003; *Corpus Caesarianum*, tłum. E. Konik, W. Nowosielska, Wrocław.
- Herodian 1883, *Tes meta Markon basileias historiai* (ed.) L. Mendelssohn, Leipzig.
- Herodian 2004, *Historia Cesarstwa Rzymskiego*, tłum. L. Piotrowicz, AKA, Wrocław-Warszawa.
- Stridoniensis Hieronymus 1883, *Liber de viris illustribus*, PL 23, Parisiis, col. 601-720.
- Stridoniensis Hieronymus 2010-2013, *Listy*, tekst łaciński i polski, 1. (1-50), tłum. J. Czuj,

²⁹ Chastagnol 1962; Chastagnol 1960; Haehling von Lanzenauer 1978.

³⁰ Kokoszko 2001a, s. 17-20; Syme 2009, s. 258-312.

³¹ Kokoszko 2001a, s. 19; Syme 2009, s. 312-329.

- M. Ożóg, *ŻMT* 54, Kraków; 2, (51-79), tłum. J. Czuj, M. Ożóg, *ŻMT* 55, Kraków; 3, (80-115), tłum. J. Czuj, M. Ożóg, *ŻMT* 61, Kraków; 4, (116-130), tłum. J. Czuj, M. Ożóg, *ŻMT* 63, Kraków; 5, (131-156), tłum. J. Czuj, M. Ożóg, *ŻMT* 68, Kraków.
- Stridoniensis Hieronymus 1956; *Die Chronik*, (rec.) R. Helm, Berlin.
- Stridoniensis Hieronymus; *Chronicun*, PL 27, col. 11-652.
- Katullus 2013, *Poezje wszystkie*, tłum. G. Franczak, A. Klęczar, Homini, Tyniec.
- Orosius 1882, *Historiae adversum paganos*, (ed.) C. Zangemeister, CSEL 5, Wien.
- Orozjusz 2015, *Historia przeciw poganom*, tłum. H. Pietruszczak, Zgorzelec.
- Ovid 2000, *Fasti*, (ed.) A.J. Boyle, R.D. Woodard, London.
- Owidiusz 2008, *Fasti, Kalendarz poetycki*, tłum. E. Wesołowska, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Petronii Saturae et liber Priapeorum 1922 (rec.) F. Buecheler, Berolini.
- Petroniusz 2005, *Satyryki*, tłum. M. Brożek, AKA, Wrocław, Warszawa.
- Pliniusz Młodszy 2017, *Korespondencja z cesarzem Trajanem*, kom. A. Dębiński, M. Jońca, I. Leraczyk, A. Łuka, 1-2; Lublin.
- Plutarch z Cheronei 2004, *Żywoty sławnych mężów*, tłum. M. Brożek, AKA, 1-3, Wrocław-Warszawa.
- Swetoniusz 2004, *Żywoty cesarów*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, AKA, 1-2, Wrocław-Warszawa.
- Terence 2001, ed. and trans. J. Barsby, 1-2, Cambridge.
- Terencjusz 2005-2006, *Komedie*, 1, tłum. E. Skwara, BA, Warszawa 2005; *Komedie*, 2, tłum. E. Skwara, BA, Warszawa 2006.

Opracowania

- Biały K. 2017, Wstęp, [w:] Kasjusz Dion, *Historia rzymska. Księgi seweriańskie (LXXIII-LXXX)*, tłum. Idem, *Szczecińskie Studia nad Starożytnością IV*, Szczecin, s. 5-23.
- Biezuńska-Małowist, I. 2005, Wstęp, [w:] Kasjusz Dion Kokcejanus, *Historia rzymska*, tłum. W. Madyda, Warszawa-Wrocław, s. V-XXVIII.
- Borowska M. 1982, *Dionysios*, łac. *Dionysius*, [w:] A. Świderkówna, SPA, Warszawa, s. 167-168.
- Brink C.O., Walbank F.W. 1982, *Der Aufbau des Sechsten Buches des Polybios*, [w:] K. Stiewe, N. Holzberg (red.) *Polybios*, Darmstadt, s. 211-258.
- Bennet J. 2015, *Trajan, optimus princeps. Życie i czasy*, Oświęcim.
- Cary M. Scullard H.H. 2004, *Dzieje Rzymu*, Warszawa.
- Chastagnol A. 1962, *Les Fastes de la Préfecture de Rome au Bas-Empire*, *Etudes Prosopographiques II*, Paris.
- Chastagnol A. 1960, *Idem, La Préfecture Urbaine a Rome sous Le Bas-Empire*, Paris.
- Christ K. 2016, *Historia Cesarstwa Rzymskiego, od Augusta do Konstantyna*, Poznań-Gniezno.
- Cichońska H. 2002, *Zonaras Jan*, [w:] O. Jurewicz (red.), *Encyklopedia Kultury Bizantyńskiej*, Warszawa, s. 501-502.
- Cytowska M., Szelest H. 1981, *Literatura grecka i rzymska w zarysie*, Warszawa.
- Cytowska M., Szelest H. 1994, *Literatura rzymska. Okres Cesarstwa autorzy chrześcijańscy*, Warszawa.
- Cytowska, Szelest H. 2007, *Historia Literatury starożytnej*, Warszawa.
- Demandt A., *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.*, München.
- Goldsworthy A. 2007, *Cezar. Życie giganta*, Warszawa.
- Grainger J.D. 2017, *Nerwa i problem sukcesji w Rzymie w latach 96-99*, Oświęcim.
- Haehling von Lanzenauer R. 1978, *Die Religionszugehörigkeit der hohen Amtsträger des Römischen Reiches seit Constantins I. Alleinherrschaft bis zum Ende der Theodosianischen Dynastie (324-450 bzw. 455 n. Chr.)*, *Antiquitas*. 3 (Serie in 4 to): *Abhandlungen zur vor und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen. Archäologie und zur*

- Geschichte des Altertums, 23, Bonn.
- Holland R. 2005, Oktawian August. Ojciec chrzestny Europy, Warszawa.
- Jurewicz O. 1984, Historia literatury bizantyńskiej. Zarys, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Kamińska R. 2010a, Ochrona dróg i rzek publicznych w prawie rzymskim w okresie republiki i pryncypatu, Warszawa.
- Kapłoniak K. 2013, Urzędy kuratorskie administracji miejskiej Rzymu od Augusta do Dioklejana. Ich miejsce i znaczenie w senatorskim *cursus honorum*, Pragmateia 4, Kraków.
- Kokoszko M. 2001a, August, [w:] J. Prostko-Prostyński, S. Bralewski, M.L. Leszka, M. Kokoszko (red.), Słownik cesarzy rzymskich, Poznań, s. 15-21.
- Kokoszko M. 2001b, Gajusz Juliusz Cezar, [w:] SCR, s. 5-14.
- Kumaniecki K. 1989a, Cyceron i jego współcześni, Warszawa.
- Kumaniecki K. 1977 b, Literatura rzymska. Okres cyceroński, Warszawa.
- Lewandowski I. 2007, Historiografia rzymska, Poznań.
- Madyda W. 2005, Wstęp [w:], Kasjusz Dion Kokcejanus, Historia rzymska, tłum. W. Madyda, Warszawa-Wrocław, s. XXIX-XLIV.
- Odahl Ch.M. 2015, Konstantyn i chrześcijańskie Cesarstwo, Oświęcim.
- Ptaszek I. 2005, Wstęp, [w:] Kasjusz Dion, Historia rzymska, 41-50, PN 5, Kraków, s. 9-41.
- Strzelecki W. 2004, Wstęp, [w:] Tytus Liwiusz, Dzieje od założenia miasta Rzymu, tłum. idem, Wrocław-Warszawa, s. V-LXXI.
- Syme R. 2009, Rewolucja rzymska, tłum. A.M. Baziór, Poznań.
- Tarwacka A. 2009, Romans and Pirates. Legal Perspective, Warszawa.
- Tarwacka A, 2011, „Censoria potestas” Oktawiana Augusta, Zeszyty Prawnicze 11, 1, s. 359-375.
- Tarwacka A. 2012, Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie, Arcana Iurisprudentiae 4, Warszawa.
- Treu M. 1982, Biographie und Historie bei Polybios, [w:] K. Stiewe, N. Holzberg (red.) Polybios, s. 198-210.
- Walbank F.W. 1982, Polemik bei Polybios, [w:] K. Stiewe, N. Holzberg (red.) Polybios, s. 415-428.
- Winniczuk L. 1987, Pliniusz Młodszy w świetle swoich listów i mów, Warszawa.
- Wolski J. 1968, Liwiusz. Życie i twórczość na tle epoki, [w:] Tytus Liwiusz, Dzieje Rzymu od założenia Miasta, I-V, tłum. A. Kościółek, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. V-XIX.
- Zabłocki J. i Tarwacka A. 2011, Publiczne prawo rzymskie, Warszawa.
- Ziółkowski A. 2005, Historia Rzymu, Poznań.